กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติ
ท่าพระจันทร์ พระนคร

อลินจิตต์ คำฉันท์

พระนิพนธ์ของ

พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

ราชบัณฑิตยสภาพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร

64

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
11 ก.พ. 2533
กรมศิลปากร

อลินจิตต์ คำฉันท์

พระนิพนธ์ของ

พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

ราชบัณฑิตยสภาพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ

พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง หนังสือหายาก

เลขหมู่ 895.9114
ก 326อ

เลขทะเบียน 96.3391.20892

คำนำ

ในงานพระศพพระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปริชา ซึ่งได้เคยทรงดำรงตำแหน่งเลขานุการของกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร อันได้สถาปนาขึ้นเปนราชบัณฑิตยสภาณะบัดนี้ อยู่ช้านาน กรรมการและเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ผู้น้อยในราชบัณฑิตยสภา ประสงค์จะแสดงอาลัยและความนับถือกรมหมื่นกวีพจน์สุปริชาให้ปรากฏในอวสานโอกาส จึงพร้อมใจกันมอบฉันทะให้ข้าพเจ้าจัดการพิมพ์หนังสือมิตรพลีช่วยเจ้าภาพสำหรับจะได้แจกในวันพระราชทานเพลิงพระศพ และการอันนี้พ้องกับหน้าที่ในส่วนตัวข้าพเจ้าอีกสถานหนึ่ง ด้วยกรมหมื่นกวีพจน์สุปริชาได้ทรงแต่งคำฉันท์เรื่องอลินจิตตชาดกมอบข้าพเจ้าไว้สำหรับให้พิมพ์แจกในงานพระศพของเธอ เพราะกิจทั้งสองสถานประสานกันดังกล่าวมา ข้าพเจ้าจึงได้ให้พิมพ์คำฉันท์เรื่องอลินจิตต์เล่มนี้เปนหนังสือมิตรพลีในงานพระศพกรมหมื่นกวีพจน์สุปริชา

เหตุใดกรมหมื่นกวีพจน์ ฯ จึงได้ทรงแต่งคำฉันท์เรื่องอลินจิตต์ และเหตุใดเธอจึงมอบไว้ให้พิมพ์แจกในงานพระศพของเธอ จะปรากฏในเรื่องพระประวัติต่อไปข้างหน้า.

พระประวัติกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา

มหาอำมาตย์ตรี พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ป.ม, ท.จ.ว, ต.ช, ว.ป.ร.๓, ร.ด.ม (ศ), ทรงพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ เปนพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ คุณเลี่ยมใหญ่เปนจอมมารดา ประสูติในพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันจันทร์ ที่ ๒๕ กันยายน ปีมะแมตรีศก พุทธศักราช ๒๔๑๔

เมื่อทรงพระเยาว์ได้ศึกษาอักขรสมัยเบื้องต้นที่ในพระราชวังบวร ฯ มาจนโสกันต์และทรงผนวชสามเณรแล้ว ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณารับทำนุบำรุงพระโอรสธิดาต่อมา เวลานั้นข้าพเจ้าได้เปนผู้จัดการโรงเรียนทั้งปวง แต่ยังมิได้ตั้งเปนกรมศึกษาธิการ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชปรารภว่าพระองค์เจ้าชายในกรมพระราชวังบวร ฯ ยังทรงพระเยาว์ พระชันษาอยู่ในเวลาควรเล่าเรียนโดยมาก ดำรัสมอบให้ข้าพเจ้าเปนผู้ดูแลจัดการศึกษาของเธอ ๘ พระองค์ด้วยกัน(๑) ข้าพเจ้าจึงส่งเข้าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งตั้งขึ้นใหม่สำหรับ

---

(๑) พระองค์เจ้าชายในกรมพระราชวังบวร ฯ ในเวลานั้น พระองค์เจ้าวิลัยวรวิลาศกับพระองค์เจ้ากาญจโนภาสรัศมี (กรมหมื่นชาญชัยบวรยศ) เจริญพระชันษาเกินเขตต์เข้าโรงเรียนเสียแล้ว ๒ พระองค์ พระองค์เจ้าบวรวิสุทธทรงพระเยาว์ยังเข้าโรงเรียนไม่ได้พระองค์ ๑

กวีพจน์สุปรีชา

เจ้านายและผู้ดีมีสกุล วิชชาที่ฝึกสอนสูงกว่าโรงเรียนอื่นในสมัยนั้น เมื่อมาคิดดูก็เห็นว่าน่าชมอย่างหนึ่ง ซึ่งบรรดาพระองค์เจ้าในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญที่ได้เข้าโรงเรียน ๘ พระองค์ครั้งนั้น ไม่มีพระองค์หนึ่งพระองค์ใดที่จะเสีย มักทรงศึกษาสอบวิชชาได้ถึงชั้นสูงสุด และต่อมาได้มีตำแหน่งรับราชการด้วยความสามารถ ทั้งได้สนองพระกรุณาคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบทุกพระองค์ คือ

๑ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ ได้รับราชการตำแหน่งใด ๆ บ้าง จะแจ้งอยู่ในเรื่องพระประวัตินี้

๒ พระองค์เจ้าสุทัศนนิภาธร ได้เปนตำแหน่งผู้ช่วยปลัดทูลฉลองในกระทรวงโยธาธิการ

๓ พระองค์เจ้าวรวุฒิอาภรณ์ ได้เปนตำแหน่งผู้พิพากษาศาลโบริสภา

๔ พระองค์เจ้าโอภาสไพศาล ได้เปนตำแหน่งเสมียนตรากระทรวงเกษตราธิการ แล้วประชวรสิ้นพระชนม์เสีย

๕ พระองค์เจ้ารุจาวรฉวี รับราชการกระทรวงวังได้เปนตำแหน่งผู้ช่วยเจ้ากรมวังนอก

๖ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี รับราชการกระทรวงทหารเรือ ได้เปนตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายเรือ

๗ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส (คือกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์) รับราชการในกระทรวงธรรมการก่อน แล้วย้ายมาอยู่ในกระทรวงพระคลัง ฯ

ได้เปนตำแหน่งอธิบดีกรมกระษาปณ์ กรมตรวจ และกรมสารบัญชีโดยลำดับ.

ไม่ได้มีตำแหน่งรับราชการพระองค์เดียวแต่พระองค์เจ้าชัยรัตนวโรภาส ซึ่งเปนพระน้องน้อยใน ๘ พระองค์นั้น เพราะสิ้นพระชนม์เสียก่อนได้โอกาส แต่เมื่อคิดดูอีกทางหนึ่งก็น่าอนาถใจ ด้วยเจ้านายทั้ง ๘ พระองค์นั้นเดี๋ยวนี้สิ้นพระชนม์เสียแล้วโดยมาก ยังเหลืออยู่แต่ ๓ พระองค์ รวมทั้งพระองค์เจ้าวรวุฒิอาภรณ์ ซึ่งออกรับเบี้ยบำนาญ และพระองค์เจ้ารุจาวรณวิก็ประชวรพิการไปไหนไม่ได้ คงเหลือทำราชการอยู่แต่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์พระองค์เดียว

จะกล่าวถึงเรื่องพระประวัติของพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติต่อไป เมื่อเธอเข้าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนั้น พระชันษาเจริญกว่าพระองค์อื่น และได้ทรงศึกษาอักขรสมัยชั้นปฐมตามแบบเก่าสำเร็จมาแล้ว มาอยู่ในโรงเรียนไม่ช้าก็สอบวิชชาได้ตามหลักสูตรชั้นประโยค ๑ ครูบาอาจารย์สังเกตเห็นมาแต่แรกว่าจะเปนนักเรียนที่วิชชาดีต่อไปในภายหน้าพระองค์หนึ่ง ด้วยพระอุปนิสสัยว่องไวในการทรงจำสำเหนียก และกอปด้วยพระวิริยะอุตสาหะ แต่เห็นจะเปนด้วยได้ศึกษาอักษรศาสตร์ตามวิธีเก่ามาเสียจนทรงเจริญวัยอยู่ในพระราชวังบวร ฯ ความนิยมของเธอจึงอยู่ในการที่จะศึกษาทางวรรณคดีภาษาไทยอย่างเดียว วิชชาอย่างอื่นเปนแต่เรียนตามหลักสูตรเพื่อจะสอบวิชชา เรียนอยู่ ๓ ปีก็สอบได้ตลอดชั้นประโยค ๒ อันเปนวิชชาสูงสุดในโรงเรียนสมัยนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑

และได้รับพระราชทานรางวัลพิเศษเพราะสอบวิชชาได้ดีกว่านักเรียนคนอื่นในปีเดียวกันนั้นด้วย.

เมื่อพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติสำเร็จการเล่าเรียนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนั้น ตัวข้าพเจ้ามีหน้าที่รับราชการอยู่เปนสองฝ่าย ฝ่ายพลเรือนเปนอธิบดีกรมศึกษาธิการซึ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ ฝ่ายทหารเปนนายพลตรี ตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติหารือว่าจะเข้ารับราชการกรมไหนดี ข้าพเจ้าแนะนำให้สมัคเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการ ด้วยในเวลานั้นผู้ซึ่งจะทำการในกระบวนหนังสือได้อย่างเธอยังมีน้อยตัว เธอจึงเข้ารับราชการในกรมยุทธนาธิการใน พ.ศ. ๒๔๓๑ นั้น ได้มีตำแหน่งเปนชั้นเสมียนฝึกหัดราชการในกรมปลัดทัพบกก่อน เมื่อชำนาญการในหน้าที่แล้วได้รับพระราชทานสัญญาบัตรทหารมียศเปนนายร้อยตรี ต่อมาได้เปนตำแหน่งเลขานุการของข้าพเจ้าเมื่อเปนผู้ช่วยบัญชาการทหารบก แต่อยู่ด้วยกันในกรมยุทธนาธิการเพียง ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ตัวข้าพเจ้าต้องย้ายตำแหน่งขาดจากราชการฝ่ายทหารมาเปนอธิบดีกระทรวงธรรมการซึ่งเทียบที่ว่าจะเปนกระทรวงเสนาบดีต่อไป ส่วนพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติคงรับราชการอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ต่อมาเธอได้เลื่อนยศขึ้นเปนนายร้อยเอก และได้เปนตำแหน่งนายเวรใหญ่ในกรมปลัดทัพบก รับราชการมาจน พ.ศ. ๒๔๓๔ พระชันษาครบอุปสมบท ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วไปอยู่วัดบรมนิวาส ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักพระพรหมมุนี (เหมือน) พรรษา ๑ แล้วจึงลาผนวช

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อโปรด ฯ ให้แก้ไขระเบียบสภาเสนาบดี ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ข้าพเจ้าย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเปนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทางกรมยุทธนาธิการก็มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในคราวนั้น พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติมาแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าเธอถูกย้ายไปเปนตำแหน่งมีหน้าที่ทำการซึ่งเธอไม่ถนัด เกรงจะไม่พ้นความผิดในวันหน้า ในเวลานั้นข้าพเจ้าก็กำลังหาคนรับราชการในกระทรวงมหาดไทย จึงได้กราบบังคมทูลขอพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติย้ายจากกรมยุทธนาธิการมารับราชการในกระทรวงมหาดไทย มารับราชการอยู่ด้วยกันกับข้าพเจ้าในตอนนี้อีก ๑๗ ปี เธอได้รับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ และเลื่อนขึ้นโดยลำดับ ตั้งแต่เปนปลัดกรม เปนปลัดบัญชี จนถึงเปนเจ้ากรม ตำแหน่งเลขานุการของเสนาบดี และได้ทำความชอบถึงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์เปนบำเหน็จหลายครั้ง ตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นมา คือได้รับพระราชทานเบญจมาภรณ์ช้างเผือกเมื่อพ.ศ. ๒๔๓๖ จัตุรถาภรณ์มงกุฎสยามเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๐ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือกเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๓

พระอุปนิสสัยของพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติซึ่งทรงนิยมวิชชาวรรณคดีมาตั้งแต่ยังเปนนักเรียนนั้น ในเวลาเมื่อออกจากโรงเรียนมารับราชการอยู่ในกรมยุทธนาธิการก็ดี อยู่ในกระทรวงมหาดไทยก็ดี เธอไม่ทิ้ง ยังพยายามศึกษาต่อมาเปนนิจ มีความสามารถในทางวรรณคดีขึ้นโดยลำดับ แต่พึ่งปรากฏแก่คนทั้งหลายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ด้วยในปีนั้นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณประกาศจะให้รางวัลการแต่งโคลงตาม

กระทู้ของหอพระสมุด ฯ ประกวดกัน พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติแต่งโคลงกระทู้ส่งเข้าประกวดชนะผู้อื่นเนือง ๆ โคลงเหล่านั้นได้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ ใครอ่านก็ออกปากชมว่าสำนวนหลักแหลม

ข้าพเจ้าได้คัดโคลงกระทู้ของพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติมาพิมพ์ไว้ในนี้บ้างพอให้เห็นเปนตัวอย่าง

ได้รางวัลที่ ๑

◎ ตู ยลเต่าใหญ่ล้ำ ริมหนอง
ติ กระหน่ำซ้ำกระบอง กดไว้
เต่า กระเดือกเสือกกระดอง กแดวกแดว ดนนา
ตาย ฉิบตูฉวยได้ รีบดันดลเรือน ฯ

ได้รางวัลที่ ๑

◎ โก ธะผิวเกิดขึ้น แก่คน ไข้นา
โร คะอาจอวยผล เพิ่มให้
โก ธะเกิดโกมล คิดมละ เสียแล
โส มนัสเสพย์ยาไว้ โรคนั้นพลันหาย ฯ

ได้รางวัลที่ ๑

◎ อิ สตรีบุรุษแม้ ลุกลน
หลุก หลิกกิริยาตน อิกถ้อย
ขลุก ขลักมักถูกคน เขาค่อน ขอดนา
ขลุ่ย ว่าดังยังน้อย กว่าน้ำคำฉิน ฯ

ได้รางวัลที่ ๒

◎ อิ ติเหมาะอ้อขบแล้ว มัทรี
หลุก หลิกเหล่าสตรี กราบไหว้
ขลุก ขลักพวกดีดสี ประสานเครื่อง ใหญ่นา
ขลุ่ย ตอดสอดเสียงให้ โอดแล้วเลยทะยอย ฯ

ได้รางวัลที่ ๑

◎ พา หนะพฤษภไส้ สยมทรง
โล เกศร์ครรไลหงส์ รเห็ดฟ้า
โส ภิตกฤษณธำรง วรพ่าห์ สุบรรณแฮ
เก วละเทพถ้วนหน้า ห่อนล้ำสามเธอ ฯ

ได้รางวัลที่ ๒

◎ พา ละถึงจะเลี้ยง เพียงใด ก็ดี
โล ภะทจริตใจ ไข่ร้าง
โส นัขอดเสพย์ไฉน โสโครก
เก จิอาจารย์อ้าง เปรียบด้วยพาลชน ฯ

ได้รางวัลที่ ๑

◎ อยู่ ถือไม้เท้ายอด ทองเทียว นะพ่อ
มั่น พละแข็งแรงเจียว พ่อเจ้า
ขวัญ พ่ออย่าพึ่งเปรียว ปล่อยปละ พ่อนา
ยืน ชีพยืนสุขเช้า ค่ำยั่งยืนนาน ฯ

ได้รางวัลที่ ๒

◎ นะ ฤมลนฤมิตห้าม ทัพพระ ไวยแฮ
รก แอบแยบคายอะ มนุษย์แกล้ว
จก จกอัสสุปิยะ บุตรหลั่ง ไหลเอย
เปรต แม่แปรเพศแล้ว หลบหน้าเลยหนี ฯ

ได้รางวัลที่ ๒

◎ ทึก เอาเปล่าเปล่าแท้ ท่านยาย
ทัก ว่าเขาคมคาย ก็ขึ้ง
ตึง ตังคลั่งใหญ่หมาย มั่นว่า รักแล
ตัง กระแทกตัวทิ้ง หยิกข้าขาเขียว ฯ

การแต่งโคลงกระทู้เหล่านี้เป็นมูลเหตุให้เปลี่ยนกระแสในเรื่องพระประวัติของพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติในสมัยต่อมา เพราะเริ่มปรากฏว่าเธอทรงคุณวิเศษในทางวรรณคดีรู้กันแพร่หลาย ในไม่ช้าก็ได้รับเชิญให้เป็นกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ตำแหน่งผู้ช่วยสารานุกร อันมีหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์วชิรญาณ ส่วนทางมหาดไทยเมื่อเริ่มพิมพ์หนังสือเทศาภิบาล ข้าพเจ้าก็ขอให้เธอเป็นบรรณาธิการ การเหล่านี้ถูกพระอัธยาศัยของเธอ ทำได้ดีด้วยความละเอียดละออ และรู้จักทักท้วงที่ผิดพลาดจะหาตัวสู้เธอได้โดยยาก ต่อมามีการเกิดประกอบอุดหนุนคุณวิเศษของเธอเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ด้วยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรด ฯ ให้ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร และทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เปนสภานายก และตัวข้าพเจ้าได้เป็นตำแหน่งกรรมการประจำหอพระสมุด ฯ ด้วย พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติช่วยข้าพเจ้าทำการหอพระสมุด ฯ ได้โอกาศเฝ้าแหนคุ้นเคยจนเป็นที่ชอบพระราชอัธยาศัย

ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ครั้งนั้น ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดหนังสือ "จดหมายเหตุความทรงจำ" ซึ่งข้าพเจ้าได้มาทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงพระราชนิพนธ์พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุนั้น แล้วดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าจัดการพิมพ์ ข้าพเจ้าให้พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติเป็นบรรณาธิการ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทอดพระเนตรเห็นการที่เธอทำก็ทรงสรรเสริญความสามารถ แต่นั้นเธอจึงได้เป็นบรรณาธิการพระราชนิพนธ์ซึ่งโปรด ฯ ให้พิมพ์ต่อมาเช่นเรื่อง "ไกลบ้าน" เปนต้น ถึงชั้นนี้มีพระราชดำรัสและพระราชหัตถเลขาตรงถึงเธอเนือง ๆ

ได้คัดสำเนาพระราชหัตถ์เลขาสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติฉะบับหนึ่ง ในเรื่องที่โปรด ฯ ให้เธอเปนบรรณาธิการพระราชนิพนธ์เรื่องวัดราชาธิวาสซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มาพิมพ์ไว้ในนี้พอให้เห็นว่าทรงพระเมตตากรุณาเธออย่างไร

สวนดุสิต.

วันที่ ๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ถึงกัลยา.

แกตกใจได้เปนนักเปนหนา อยู่ในยกที่ ๕ แก้นิดเดียว ข้อที่ทำให้ต้องแก้นั้น เพราะฉันไปดูพงศาวดารพิศดาร ซึ่งผิดขาดแผ่นดินสมเด็จพระอินทราชาไปทั้งแผ่นดิน เขาเอาเข้าไปรวมไว้กับแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ นึกไปนึกมาก็เฉลียวใจขึ้นมาเอง เปิดพงศาวดารย่อดูจึงได้เห็น เห็นว่านิดหน่อยจึงบอกไปให้แก้เอง

บัดนี้ได้ตรวจแล้วเสร็จตลอด ขอชมว่าตรวจดีจริง ๆ พิมพ์ก็เร็วเหลือเกิน

สยามินทร์

พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติจึงได้เป็นผู้ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงชอบพระราชอัธยาศัย และเคยได้รับพระราชทานพระมหากรุณาโดยฉะเพาะพระองค์ จะยกอุทาหรณ์ดังเช่นทรงทราบว่าเธออัตคัดขัดสนก็ทรงพระกรุณาโปรด ฯ พระราชทานบ้านหลวงแห่งหนึ่งซึ่งมีเหย้าเรือนพร้อมให้เป็นวังของเธอ ได้อยู่ในที่นั้นมาจนตลอดพระชนมายุ

เธอได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ตริตาภรณ์ช้างเผือกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ดูเหมือนจะเปนบำเหน็จครั้งสุดท้ายที่ได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อจะทำการพระราชพิธีฉัตรมงคลครั้งแรก มีกิจที่จะต้องแต่งคำฉันท์ให้พราหมณ์อ่านสดุดีสังเวยสำหรับรัชกาลใหม่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้จัดการเรื่องแต่งฉันท์นั้น จึงได้เลือกกวีซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏขึ้นชั้นหลัง ๔ คนให้แต่งถวายคนละลา พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติได้รับเลือกให้แต่งลาที่ ๒ ว่าด้วยขอพรเทวดา เธอแต่งดีปรากฏความสามารถในการแต่งคำฉันท์ยังชมกันอยู่จนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าได้คัดคำฉันท์สดุดีสังเวยลาที่ ๒ มาพิมพ์ไว้ด้วยในที่นี้

๑๔ ◎ อ้าท้าวเถลิงบวรพา หะมหาพิหคหงส์
ศักดิ์สิทธิ์มหิศรธำรง วรเวทวิเศษชาญ
◎ เชิญองค์พระจงกรุณจิตต์ ทนุนิติศาสตร์สาร
ทั้งราชธรรมอุปการ จิรกาละถาวร
◎ อ้าไทผทมกษิรสิน ธวถิ่นชโลธร
เลี้ยงหล้าคณานรนิกร สกลโลกธเอาธูร
◎ เชิญเทพพิทักษ์บรมนาถ มกุฎราชนเรสูร
พร้อมพงศพระขัตติยประยูร สุขโสตถิสำราญ
◎ อ้าองค์พระทรงอุศุภราช สุรกาจกำแหงหาญ
เดโชชโยตมรำบาญ ปรปักษ์ปราชัย
◎ สรวมเดชเผด็จคณอมิตร ทุฐจิตต์จะจองภัย
อัพภันตร์และพาหิรประลัย พลพ่ายพระบารมี
◎ อนึ่งโสดคเณศรบพิตร วรสิทธิศักดิ์ศรี
เปนมหาสวามิศบดี ศรศิลปาคม
◎ ขอท้าวธดลจิตชนา ธิอุสาหส่ำสม
สิ่งสรรพวิทยนิยม นิจยิ่งเจริญเรือง
◎ อ้าเทวรักษบุรฎา ฤทธิ์คือพระเสือเมือง
จงมีมนานุเคราะหเนือง นิจเอื้ออำรุงพล
◎ เสนาพลากรทหาร ณสถานสถลชล
ให้เหิมกำแหงพหลรณ อริพ่ายกระจายหนี

๏ อ้าองค์พระทรงนครขัณ ฑอนันต์อำนาจมี
จงรักษข้าบทธุลี ธุระการกระทรวงปวง
๏ ให้ปองสนองพระคุณโดย วิริเยศใหญ่หลวง
มั่นมุ่งผดุงกิจทบวง บริบูรณ์จรูญเรือง
๏ อ้าเทวก้องกิติรบือ ยศคือพระหลักเมือง
เชิญไทธใฝ่มนะชำเลือง ทิพเนตรเอาภาร
๏ ในบทแลกฎพระธำมนูญ อนุกูลตุลาการ
เที่ยงตรงธำรงยุติพิจารณ์ คติต้องณคลองธรรม์
๏ อ้าองค์บพิตรอิศรนาม พระสยามเทวัน
เดชานุภาพอภิมหัน ตมหิทธิเกรียงไกร
๏ สรวมทรงจำนงนมสรัก ษพิทักษ์ไผทไทย
ให้พูนพิพัฒนพิธิไพ บุลภาพภิย์โยทวี
๏ ไพร่ฟ้าประชากรเกษม สุขเปรมกมลปรีดิ์
นาไร่เจริญอุดมดี อดิเรกะธัญญา
๏ พูนสรรพโภคพิพิธภัณ ฑมหันต์มเหาฬาร์
โสวรรณหิรัญญรตนา ธิอเนกอนันต์นอง
๏ สรวมเดชสุโรรสประสิทธิ พรสิทธิสมปอง
สรวมทรงประสิทธิกิจผอง ศุภสิทธิสมบูรณ์ ฯ

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ตำแหน่งเลขานุการในกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครว่างลง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งได้ทรงเปนกรรมการ

มาพร้อมกับข้าพเจ้า และได้เลื่อนขึ้นเปนสภานายกหอพระสมุด ฯ แทนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภแก่ข้าพเจ้า ว่าเมื่อแรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการอนุโลมเอาบรรณารักษ์คนเก่าของหอพระสมุดวชิรญาณตั้งเป็นเลขานุการ ทำการไม่เรียบร้อยจนต้องเปลี่ยน ผู้ซึ่งจะเปนเลขานุการคนใหม่ ควรจะเลือกหาผู้ซึ่งทรงคุณวิเศษให้สมกับตำแหน่งจริง ๆ ทรงพระดำริเห็นว่าถ้าได้พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติย้ายไปเป็นตำแหน่งเลขานุการจะเหมาะยิ่งกว่าผู้อื่น แต่เธอมีตำแหน่งรับราชการอยู่ในกระทรวงมหาดไทย ข้าพเจ้าจะยอมให้ย้ายมาได้หรือไม่ ข้าพเจ้าคิดใคร่ครวญดู เห็นว่าพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติรับราชการมหาดไทยขึ้นถึงชั้นสูงสุดความสามารถของเธออยู่แล้ว อยู่ในมหาดไทยต่อไปก็เห็นจะไม่ได้เลื่อนเป็นตำแหน่งสูงยิ่งขึ้นไปถึงเปนสมุหเทศาภิบาล หรือเปนปลัดทูลฉลอง เพราะเธอไม่ได้ศึกษาภาษาต่างประเทศ และไม่มีอุปนิสสัยในการเมือง คุณวิเศษของเธออยู่ในทางวรรณคดีดังกรมพระสมมต ฯ ทรงพระดำริ ข้าพเจ้าจึงถวายอนุมัติ ท่านก็กราบบังคมทูล ฯ ขอพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติมาเป็นตำแหน่งเลขานุการของกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนครใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ได้เป็นผู้ดูแลบังคับบัญชาการในหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนครตั้งแต่ยังตั้งอยู่ที่ตึกอันเปนศาลาสหทัยสมาคมบัดนี้ และย้ายออกมาอยู่ที่ตึกใหญ่หน้าวัดมหาธาตุต่อมา ตลอดเวลา ๑๔ ปี

พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติได้ทรงทำการหอพระสมุด ฯ ให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง ยกมากล่าวแต่ที่สำคัญ คือในการซึ่งหอพระสมุด ฯ พิมพ์หนังสือเรื่องต่าง ๆ ให้เปนประโยชน์แก่บ้านเมือง เธอได้เปนผู้ตรวจชำระต้นฉะบับและจัดการพิมพ์ถึง ๕๐๙ เรื่อง และได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณในส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเนือง ๆ ได้พระราชทานบำเหน็จรางวัลความชอบในรัชกาลที่ ๖ ก็หลายครั้ง คือ ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่๓ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏสถาปนาขึ้นเปนต่างกรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เนื้อความในประกาศพระบรมราชโองการ ฯ ทรงยกย่องความชอบความดี ดังนี้

"พระราชวรวงศเธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติมีความรู้ในวิชชาสยามไวยากรณ์ โดยชำนิชำนาญ ได้ทรงรับราชการมา ❀ ❀ ❀ ในกรมยุทธนาธิการเมื่อพระพุทธศักราช ๒๔๓๑ ❀ ❀ ❀ ❀

ครั้นพระพุทธศักราช ๒๔๓๕ โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมารับราชการกระทรวงมหาดไทย ❀ ❀ ❀ จนถึงพระพุทธศักราช ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมารับราชการในตำแหน่งเลขานุการหอพระสมุดวชิรญาณ คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งจนทุกวันนี้

อนึ่งทรงรำพึงถึงกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ซึ่งเปนพระบิดาแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัตินั้น เปนผู้ที่ได้ทรงคุ้นเคยมาแต่ทรงพระเยาว์ ก็ย่อมทำให้ทรงพระเมตตาแด่พระโอรสแห่งกรมพระราชวังพระองค์นั้นอยู่

ทั้งมาทรงรำพึงดูถึงความชอบแห่งพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติเอง ซึ่งได้รับราชการมาโดยเรียบร้อยเป็นหลายตำแหน่งดังแสดงมาแล้ว และในสมัยนี้ก็นับว่าเปนจินตกวีผู้มีโวหารพิเศษ สมควรจะทรงพระกรุณายกย่องขึ้นไว้ให้เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมฝ่ายพระราชวังบวร ฯ เชิดชูพระเกียรติยศกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระราชวรวงศเธอพระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ ขึ้นเปนพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระราชวรวงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา พยัคฆนาม ทรงศักดินา ๑๑๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระราชวังบวร ❀ ❀ ❀ ❀

เนื่องในการตั้งกรมนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพานทองเครื่องยศกับเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ และพระราชทานเงินพระคลังข้างที่เป็นส่วนพระองค์ช่วยกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา สำหรับจะได้สร้างต้นไม้เงินทองของถวาย และแจกจ่ายเจ้าพนักงานด้วยเปนพิเศษ โดยทรงทราบว่าเธอขัดสน เมื่อเปนกรมแล้วได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบในสมัยต่อมา คือได้เป็นองคมนตรีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้เป็นมหาอำมาตย์ตรี และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ประถมาภรณ์มงกุฎสยาม กับเหรียญดุษฎีมลาเข็มศิลปวิทยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ แล้วได้มียศเป็นนายกองตรีเสือป่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

เรื่องพระประวัติของกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาอันเป็นฝ่ายวัฒนะดูเหมือนจะถึงที่สุดใน พ.ศ. ๒๔๖๒ หรือ ๒๔๖๓ แต่นั้นมาก็เป็นฝ่ายหายนะด้วยเธอเริ่มประชวรเปนโรคเส้นประสาทพิการ ทำให้มักหลงลืมและมึนตึงไม่เฉียบแหลมในทางวรรณคดีเหมือนแต่ก่อน แต่อาการโรคค่อยเป็นทีละน้อยค่อยซุดโทรมลงโดยลำดับ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ อาการโรคของเธอหนักขึ้นพ้นวิสัยที่จะทำการงานหรือเยียวยาแก้ไขให้คืนดีได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กรมหมื่น กวีพจน์ สุปรีชาออกจาก ตำแหน่ง เลขานุการหอพระสมุด ฯ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเบี้ยบำนาญต่อมาจนตลอดพระชนมายุ

กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้ทรงรับราชการอยู่ในกรมยุทธนาธิการ ๔ ปี อยู่ในกระทรวงมหาดไทย ๑๗ ปี และมารับราชการในหอพระสมุดสำหรับพระนครอยู่อีก ๑๔ ปี รวมเวลาที่เธอได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ ๓๕ ปี ใน ๓๕ ปีนี้เธอรับราชการอยู่ต่างหากจากข้าพเจ้าเพียง ๒ ปี นอกจากนั้นได้ร่วมราชการอยู่ ด้วยกันมาถึง ๓๓ ปี จึงได้รักใคร่คุ้นเคยกันสนิธสนมทั้งสองฝ่าย เมื่อเธอออกจากตำแหน่งประจำการไปแล้ว เวลามีโอกาสที่เจ้านายเข้าเฝ้าแหน เธอก็อุตส่าห์เสด็จไปมิให้ขาด ด้วยถือคติความภักดีมั่นคง แม้ในเวลาเมื่ออาการโรคของเธอหนักขึ้นจนทุพลภาพมากแล้ว เจ้านายพี่น้อง แม้จนตัวข้าพเจ้าเองได้วิงวอนห้ามปรามอย่าให้เข้าเฝ้าแหน เธอก็ไม่ยอมละกิจวัตร์ จนใครเห็นก็ปรารภ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

สงสาร แต่ก็ต้องชมความกตัญญูของเธอด้วยกันทุกคน เธอประชวรมาช้านาน ในชั้นหลังไม่สามารถไปไหนได้ อาการหนักลงโดยลำดับถึงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ สิ้นพระชนม์ คำนวณพระชันษาได้ ๕๖ ปี

ทีนี้จะกล่าวถึงเรื่องตำนานการที่กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาทรงแต่งหนังสืออลินจิตต์คำฉันท์ซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ต่อไป เริ่มเรื่องตำนานแต่เมื่อเธอแต่งคำฉันท์สดุดีสังเวยพระราชพิธีฉัตรมงคลซึ่งได้คัดมาพิมพ์ไว้นั้น ข้าพเจ้าพูดขึ้นแก่เธอว่าความสามารถของเธอในการแต่งบทกลอนก็เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั้งหลายอยู่แล้ว ควรจะแต่งหนังสือบทกลอนขึ้นไว้สักเรื่องหนึ่ง ตามเยี่ยงอย่างกวีแต่โบราณได้เคยทำกันมาจะได้เปนอนุสรให้พระนามปรากฏอยู่ในแผ่นดิน เธอถามว่าจะแต่งเรื่องอะไรดี ข้าพเจ้าจึงแนะให้แต่งเรื่องอลินจิตตชาดก คือเรื่องพญาช้างเผือกซึ่งเขียนไว้ที่ฝาผนังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ห้องใกล้ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นเรื่องสรรเสริญความกตัญญู ด้วยเห็นว่ารูปเรื่องแปลกดี และยังไม่ปรากฏว่ามีใครได้เคยแต่งเป็นบทกลอนด้วย เธอขอทุเลาไปอ่านเรื่องชาดกนั้น แล้วมาบอกว่าเรื่องนั้นถูกใจของเธอแล้วจะลองแต่งดู ครั้นเธอแต่งสำเร็จนำคำฉันท์เรื่องอลินจิตต์มาให้ข้าพเจ้าอ่านดูก็ชอบใจ เห็นว่าแต่งดีควรนับว่าเป็นอย่างยอดสำนวนของกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้ จึงคัดขึ้นทูลเกล้าฯถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับ ๑ แล้วปรึกษากันถึงการที่จะพิมพ์ให้

แพร่หลาย ข้าพเจ้าปรารภถึงมูลเจตนาที่แต่งคำฉันท์เรื่องอลินจิตต์เห็นว่าที่จะพิมพ์ในงานของผู้อื่นหาสมควรไม่ ชอบแต่จะเอาไว้พิมพ์ในงานของกรมหมื่นกวีพจน์ ฯ เอง เช่นงานฉลองพระชันษาเปนต้น หรือว่าอย่างที่สุดถ้าจะไม่มีโอกาสพิมพ์ในงานเช่นนั้น เก็บเอาไว้พิมพ์แจกในงานพระศพยังจะดีกว่าให้ผู้อื่นเอาไปพิมพ์ เธอทรงพระดำริเห็นชอบด้วย ก็ในเวลานั้นที่ในหอพระสมุด ฯ มีหนังสือจำพวกซึ่งมีผู้ฝากให้สงวนไว้สำหรับพิมพ์ในงานของตนเองทำนองที่กล่าวมาหลายเรื่องแล้ว กรมหมื่นกวีพจน์ ฯ จึงมอบคำฉันท์เรื่องอลินจิตต์ให้รักษาไว้ใน "ตู้พินัยกรรม" ผะเอิญเธอมาสิ้นพระชนม์ลง หน้าที่การพิมพ์หนังสืออลินจิตต์คำฉันท์จึงตกอยู่แก่ข้าพเจ้าที่จะทำให้สำเร็จ เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุณของกรมหมื่นกวีพจน์สุปริชาให้ปรากฏอยู่มั่นคงถาวรสืบไป

ดำรงราชานุภาพ

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๘ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๗๑

อลินจิตต์คำฉันท์

๑๕ วาจิกายจิตรน้อมประนอมนขประณาม นบรัตนทั้งสาม
ประเสริฐ
๏ สูงสุดอุตตมคุณอดุลย์ดิลกเลิด ในโลกยบรรเจิด
จรัส
๏ เคารพนบชนนีชนกครุอุปัธ ยาจารย์จำแนกอรรถ
นุสาสน์
๏ สรวมชีพน้อมศิรกัมประนมกรภิวาท บังคมบรมนาถ
นรินทร์
๏ เถลิงรัชฉัฏฐผดุงบำรุงปรถพิน สยามราชธานินทร์
ทนุก
๏ ร่มเกล้าเหล่านรชาติ์นิราศนฤทุกข์ ปริดิ์เปรมเกษมสุข
สราญ
๏ ไหว้ไทเทวคณาสุราลยพิมาน อรัญรุกขทุกสถาน
สถิต
๏ เสื้อเมืองทรงบุรรักษ์และหลักนครฤทธิ์ เรืองรุ่งอำรุงนิตย์
นรนตร
๏ อำนาจอาตมอ้างคุณางคอภิวันท์ ครุฐานิยอัน
อุดม

◎ สรวมสวัสดิ์วัฒนการและดาลสุขภิรมย์ สัมฤทธิ์ประสิทธิ์สม
ประสงค์

◎ จักเริ่มรังรินิพนธ์ยุบลบทผจง ฉันท์พจนจำนง
จำนอง

◎ สารเสนอจงเสนาะล้วนสำนวนสนิทจอง ถูกถ้วนขบวนลบอง
บคลาย ฯ

๑๖ ◎ แถลงเรื่องเบื้องบรรพ์บรรยาย นิบาตอธิบาย
อลินจิตตชาดก

◎ แสดงด้วยคุณกตัญญูยก หยิบมาสาธก
แถลงเปนเรื่องเนื่องมา

◎ ปางบรมพรหมทัตกษัตรา เสวยไอสวรรยา
ธิปัติสวัสดิ์สถาวร

◎ ผ่านพาราณสีนคร ด้วยองค์บังอร
อัคเรศผู้เกตุกำนัล

◎ อเนกอนงค์ทรงลักษณ์ลาวัณย์ คือดาวล้อมจันทร์
จำนาบาเรอบาทมูล

◎ มั่งคั่งโภไคไอสูรย์ สมบัติสมบูรณ์
สมบวรณถ้วนสิ่งสรรพ์

◎ ปราการประกอบขอบคัน หอรบนางจรัล
โดรณระเบียบบานทวาร

๏ ปราสาทราชมนเทียรสถาน ก่องแก้วแกมกาญจน์
ประกิจประกอบชอบที่
๏ ทวยหาญหาญกล้าราวี หัยรัถหัตถี
สพรักสพรั่งพร้อมเพรียง
๏ สถลมารคมลากรอบขอบเวียง เรียบรุกขรายเรียง
ระรื่นระร่มรมยา
๏ สนามหัดอัศวคชา ติณลาดสอาดตา
ตลอดละโล่งแลลาน
๏ มีทั้งถิ่นราชอุทยาน กว้างใหญ่ไพศาล
สพรั่งด้วยพฤกษหลายพรรณ
๏ ผลดอกออกชอเรียงรัน บ้านเบ้กสุคน
ธรสระรื่นชื่นทรวง
๏ มีสระสาโรชใหญ่หลวง ดาษด้วยดอกดวง
อุบลรบัดแบ่งบาน
๏ มัจฉกัจฉปท่องท้องธาร เที่ยวหาอาหาร
เล็มไคลแลเคล้าคู่เคียง
๏ ส่ำสโนคเสนอศัพท์สำเนียง สนั่นเสนาะเพราะเพียง
บรรเลงบรรโลมลานใจ
๏ เปนสุขนฤทุกข์นฤภัย ทั่วทั้งเวียงชัย
ประชุมประชาชื่นบาน ฯ

๑๔ ◎ ฝ่ายด้านอุดรนครมี วฒกินิคมสถาน
ห้าร้อยประมวญชนประมาณ มนะพร้อมประนอมกัน
◎ ปรุงปรับระดับประดิฐเครื่อง คหะเนื่องอเนกนันต์
เสร็จแล้วก็ล่องอุทกสัญ จรสู่บุริรมย์
◎ ใครใครผิใคร่กมลจง จะประสงค์ก็สบสม
เรือนใหญ่และน้อยผิวนิยม ก็จำหน่ายฤหน่วงนาน
◎ ได้ทรัพย์สำหรับทนุบำรุง ชิวรุ่งเจริญมาน
เลยเปนประเพณียุประการ กิจนั้นนิรันตร์ไป
◎ อยู่มาคณานิกรช่าง ชนต่างก็ครรไล
สู่ห้องพระหาวนะวิไส ยสฤษดิกิตย์การ
◎ รวบรวมกำลังดรุณพ้น ดรุพรรณณะไพรสาณฑ์
โค่นล้มระเนนธรณิดาล ก็ลุโดยสดวกครัน
◎ ยังมีมหันตคชหนึ่ง นิจสิ่งพนาสัณฑ์
แกล่ใกล้สำนักนิชนอัน กระทำไม้ณไพรพนม
◎ ช้างนั้นจรัลจรละเลียบ ฉะเพาะเหยียบตะเคียนคม
เสียนแขงก็แทงขทระขม ระบุติดสนิทใน
◎ จักทิ้งจะถอนขมิณนัด สรพัดจะขัดไป
หาทางมล้างวิรุธไภ ยก็ยังขหยั่งเห็น
◎ ยิ่งนานก็ดาลอดุรกล้า เพราะพยาธิลำเค็ญ
แผลร้ายกำเริบรอุและเป็น พิษพ่างจะวางวาย

๏ บวมเข่งลำโบยบทระทม ก็ระบมลำบากหลาย
บุพโพและโลหิตกระจาย กระเจอะหลั่งถะถั่งลง
๏ สำเหนียกสำเนียงนรกระทา ทุมะกรรมกะเกรกพง
เกิดมิ่มนานุสรจง จิตรตริกรฤกพลัน
๏ อันว่านรานิกรมา ฐิติฐานะไพรสัณฑ์
เพื่อรุกขการิยนิรัน ดรกาลก็นานหลาย
๏ จักกอบจะก่อประทุฐกา ยตมาก็เปล่าดาย
ต่างอยู่และต่างสุขสบาย บมิเบียดมิเบียฬกัน
๏ ถึงเหล่าคณานรสฤษดิ์ ดรุกิตย์ณไพรวัน
ทั้งผองก็พึ่งคชอนัน ตประจำกระทำการ
๏ เลี้ยงดูก็โดยกรุณจิตร บมิคิดจะจงผลาญ
เห็นว่าชนานิกรมาน มนะสาทราทร
๏ จำตูจะสู่สถิตฐา นะคณานรากร
เผื่อเขาจะคิดกรุณรอน บทโรคทุเลาเบา
๏ แม้ชนบช่วยและจะกระทำ ทุฐกรรมก็ทำเนา
ไม่ไปก็ใช่ชีวิตเรา นิจะรอดตลอดปี
๏ คิดแล้วคระไลจรจรัล บมิหวั่นมนินทรีย์
แต่ยามจะย่างบทละที ฤก็ยากลำบากครัน
๏ ค่อยย่องเขยื้อนสริรโยก และโขยกเขย่งยัน
หากหิ้งก็ถึงดำบลอัน วฒกิประกอบการ

๏ เน่งนอนอนาถณพสุธา ดลน่าจะสงสาร
เหลือบแลชแง้นยนะดาล จิตรมาดบคลาศคลา ฯ

๒๘
๏ ปางช่างทั้งหลาย ลีลาศผาดผาย พอพบคชา
นิ่งนอนลำบาก เห็นหลากนักหนา พะวงสงกา
ก็เข้าไปดู

๏ เห็นเสี้ยนตะเคียน เสียบติดมิดเมี้ยน ในเท้าช้างผู้
ให้มีเมตตจิตร คิดจักค้ำชู ช่างไม้ทั้งหมู่
มั่วสุมชุมกัน

๏ จึงเอาปลายมีด ค่อยแคะแกะกรีด ตรงแผลด้วยพลัน
พอกว้างออกก่อน จึงถอนเสี้ยนนั้น เสี้ยนแขงสำคัญ
เขยื้อนเคลื่อนคลา

๏ แล้วทำยาใส่ ดูแลระไว ระวังรักษา
จนช้างนั้นคลาย วายทุกขพาธา คิดคุณชนา
กรเกื้อแก่ตน

๏ จึงอยู่ให้ใช้ เอาภารการไม้ ฉุดชักลากขน
ถือสายบันทัด จัดเครื่องมือคน บรรจงส่งชน
ช่างไม้ทำการ

๏ ช้างนี้มีบุตร ผ่องสิบริสุทธิ์ เศวตโอฬาร
ศุภลักษณ์พิไล คชใดจักปาน เปนตระกูลสาร
หัตถาชาไนย

๏ ล่วงกาลนานมา ช้างพ่อชรา แรงน้อยถอยไป
รำพึงถึงบุตร เผือกผุดผ่องใส จะพามาไว้
กับช่างต่างตน

๏ คิดแล้วครรไล ไปยังป่าใหญ่ ที่อยู่บุตรดล
แถลงแจ้งเรื่อง เนื่องในยุบล อันมีแต่หน
หลังเล่าลูกยา

๏ ต้นแต่ต้องเสียน สบภัยใหญ่เจียน จักวายชีวา
หากฝูงชนช่วย ไม่ม้วยมรณา จึงสู้อาสา
รับการวัฒกี

๏ จวบจนทุพล ชราวิกล วิการอินทรีย์
ยกข้อกตัญญู คู่กัตเวที โดยธรรมคดี
มาพร่ำรำพรรณ

๏ อ้าพ่อผู้บุตร อันบิตุรสุด แสนรักหนักครัน
บิดามานี้ ด้วยมีหมายมั่น จักพาเจ้านั้น
นิราศคลาศคลา

๏ ไปอยู่กับช่าง รับใช้การต่าง ตัวพ่อนี้นา
เจ้าจะได้สืบนอง คุณของบิดา โดยเปลื้องปลดภา
ระพ่อพึงมี

๏ อ้าพ่ออันผู้ ถือมั่นกตัญญู ทั้งกัตเวที
เมธาว่าเลิด ประเสริฐแสนดี เทียบด้วยมณี
อนัคฆ์รัตนา

๏ พ่อผู้อภิชาติ จงจำโอวาท คติบิดา
รู้คุณท่านนั้น คือกตัญญุตา สนองคุณูปการ์
คือกัตเวที

๏ ลูกยาไปอยู่ ยังสำนักหมู่ มวญชนวัฒกี
จงอุตสาหะ วิริยการี ในธรรมวิถี
ที่สำแดงมา

๏ คชไกรได้ฟัง บิดาสอนสั่ง สุดแสนหรรษา
รับสนองคุณคน แทนตนบิดา รับโอวาทา
นุสาสน์ใส่ใจ

๏ สำเร็จเรียบร้อย สองช้างต่างคล้อย คลาพรากจากไพร
จึงคชบิดา พาคชบุตรไป ส่งให้ช่างไม้
ใช้ต่างอาตมา

๏ ตนนั้นครรไล ตามอัชฌาสัย สมมาดปราถนา
จำเดิมแต่นั้น คชพรรณโสภา อยู่ด้วยนรา
นิกรวัฒกี

๏ รับใช้การงาน กิริยาอาการ เชื่องราบเรียบดี
เลิกแล้วลงสนาน ในน่านนที เด็กพร้อมล้อมมี่
เล่นด้วยเสมอไป

๏ ธรรมดาว่าสัตว์ อาชาไนยชัด เช่นแจ้งแถลงไข
ฤๅถ่ายมูลลง ในคงคาลัย ย่อมมีที่ไว้
ถ่ายมูลแห่งตน

๏ อันนาเคนทรนี้ ก็ย่อมมีที่ ถ่ายยังฝั่งชล
วันหนึ่งฝนตก ยกใหญ่ไหลล้น ชะมูลมงคล
คชสู่วารี

๏ ลอยตรงลงไป ติดต้องข้องใน ซุ้มไม้อันมี
แทบท่าคชยาตร ณราชธานี พาราณสี
สืบเรื่องเนื่องมา ฯ

๒๑ ๏ บัดหมอช้างพาคชินทร์พา หนะนริศรคลา
สู่กระแสสา คเรศพลัน
๏ ห้าร้อยเชือกถ้วนประมวญกัน จะชำระสิริรอัน
เคยกระทำธรร มดามา
๏ สบกลิ่นมูลเสตะอาชา นยคณะคชปรา
รภจะลีลา ประลาตไป
๏ ทุกช้างต่างตื่นตระหนกใจ บมิบทจรไคล
ลงสนานใน นทีธาร
๏ หัตถาจารย์แจ้งประจักษ์การ จิตรดำริหวิจารณ์
ตรวจเจอะมูลสาร ก็ทราบสรรพ
๏ จึงให้นำมาประสมกับ อทกะคละและกำชับ
สั่งประชารับ ณบัดดล
๏ ถูทาอินทรีย์กรีคณ นิรหทยวิจล
จึงสนานชล สดวกดาย

๏ บัดหัตถาจารย์จรัลผาย ลุมหิศรถวาย
อัญชลีขยาย ยุบลทูล
๏ ข้าแต่สมเด็จบดินทร์สูร วิสิฐคชตระกูล
สารเศวตบูรณ์ อุบัติมี
๏ ควรพามาเพื่อผดุงศรี นครวรบุรี
เถกิงพระเกียรติทวี วราดูลย์ ฯ
๏ ๑๑ ปางไทธเรศธรร มิกมิ่งมไหสูรย์
พึ่งหัตถิกาทูล ก็ภิรมยเปรมปรีดิ์
๏ สั่งเสวกามาตย์ สุรชาติมนตรี
ตรวจเตรียมพหลพี ริยยุทธโยธา
๏ จักยาตรประพาสถิน ชลสินธุคงคา
หวังพบประสบสา รเศวตวิเศษพันธุ์
๏ ขุนพลก็รับสั่ง และประดังประดากัน
จัดถ้วนขบวนอัน จะเสด็จดำเนินจร
๏ ครั้นรุ่งอรุณกาล นฤบาลบดีศร
อ่าองค์อลงกรณ์ รุจิแก้วพะแพร้วกาญจน์
๏ สรรพเสร็จเสด็จดล ชลอาสโนพาร
ยาตราพลาหาญ จรหว้งกระแสสินธุ์
๏ งามเรือพระที่นั่ง ดุจดังพิมานอินทร์
พายเพียงจะพาบิน ขมีเบื้อจะบงงาม

๏ งามเรือกระบวนนำ จรคล่ำและเรือตาม
ดั้งกันกระชั้นหลาม ชลลอยสลอนแล
๏ เสียงส้าวและเสียงกลอง สุรก้องนทีกระแส
เสียงสังข์ประดังแตร เสนาะปี่มะมี่กรรณ
๏ ทวนสายกระแสสา ครคลาก็ช้าครัน
มุ่งด้าวอุดรอรร ณพจ้ำกระหน่ำไป ฯ
๏ เสด็จโดยแดนชลมารคประจากนครไกล พลางราชประพาสในนที
๏ กุ้งกั้งทั้งกรกฎและกัจฉปก็มี กากดตะโกกกะดี่
กระโดด
๏ ดุกด้องล่องชลพบกระทบปะทะก็โกรธ กรากไล่กะดี่โลด
คระไล
๏ คางเบือนบู่จรมาและบ้าก็จรไป คล่ำไคลณคงคา
อโข
๏ กริมกรายว่ายชลผังและยังคณะชโด เทพาพะเทโพ
ตะเพียน
๏ ซิวซ่าสร้อยจรล่ำคะคล่ำชลเฉนียร เสือเสืองกระสงเวียน
รไว
๏ ม้าหมูหมู่คณะหมอก็คลออิทุกไคล เข้าเม่าและเค้าไป
ปะกัน

๏ แออัดมัจฉกระแหกระโห้ ก็หฤหรรษ์ หาคู่พฐูผัน
ผยอง
๏ นวลจันพรรณะตะพากก็พาคณะคนอง แล่นไล่ละโลดลอง
ละเลิง
๏ แก้มช้ำคล่ำชลผ้ายและว่ายกระเจอะกระเจิง จวบจวดกำพวดเริง
สราญ
๏ เนื้ออ่อนอ้าวคณะอุกชะโอนจรณธาร เล็มล่าเสาะอาหาร
ฤขาด
๏ ยังหมู่มัจฉสลิดและหลดสละสลาด ดาบลาวและสังขะวาด
ไสว
๏ ชมหมู่มัตสยคลาณสาครวิสัย บรรเทิงพระทัยไท
ธิเบศร์
๏ เนื่องนองผองพลโดยเสด็จจรประเวศ แหล่งสาคเรศล้วน
สราญ ฯ
๏๑ สองฝั่งสพรั่งพฤก ยพิฤกมเหาฬาร
รายเรียงเฉวียงธาร และสดาจะราสรรค์
๏ หมู่สนระคนโสก ดรุโรกก็เรียงรัน
รวกรังประดังกัน รกะสักและรักรง
๏ ทรึกแทรกตระแบกทราก และตระบากก็เบียดปรง
ปริกปรูประดู่ดง รดะดื่นระรื่นแล

๏ ยุงยางกำยานยอ และสมอสมิแสม
จิกแจงก็จอแจ ประจำอยู่ณหมู่จันทน์
๏ โลดเลียบเสลามาน สละลานสลับกัน
โมงโมกอุโลกพรร ณลำภูลำแพนราย
๏ พลวงพลับระดับมา รยะหว้าพวาหวาย
ขานางและยางทราย สรพร้อมณไพรตรัง
๏ แต้วต้องมะตูมตาด คณะหนาดขนุนหนัง
เพื่องไฟลำไยยัง รกำกุ่มและตุมกา
๏ ช้องนางและช้างน้าว ก็คละขว้าวมะขวิดหนา
แน่นนันมะดันดา รดะดกอุดมจริง
๏ ข่อยเคี่ยมตะเคียนคาง และมะทรางมะปรางปริง
เพกาสลาลิง สรหล้างระหว่างไพร
๏ ไม้ดอกก็ดาษดื่น พิศพื้นผกาไสว
หอมหวนรำจวนใจ ขณะพายุพัดพาน
๏ ส่งกลิ่นระรินรื่น รสชื่นกมลมาลย์
สายหยุดและพุดตาล ตละล้วนจะชวนชม
๏ ขุนนากก็มากมี มลุลีและลั่นทม
ยมโดยประดู่ลม สุวรพตระหลบพง
๏ อังกาบกุหลาบเทศ รกะเกดและกาหลง
ลำดวนระดับดง รดะแก้วพิกุลกัน

๏ ซ่อนกลิ่นกระถินเหลือง พิศเรื่องแอร่มพรรณ
อบเชยและอัญชัน พุทชาดสอาดดี
๏ หนึ่งกรรณิการ์สา ทรการะเกดมี
จำปาและจำปี มลิปนระคนไป
๏ นางแย้มพยอมดง และประยงค์ยิโถไสว
ลำเจียกขจรใน วนะนั้นก็หนั่นหนา
๏ คัดเค้าและซงโค คณะโยทกาดา
ดาษทั้งกระดังงา พิศงามอร่ามไป
๏ พุดซ้อนสลับปีบ รบุกลิบผกาไข
กลิ่นฟุ้งจรุงใจ สุวคันธควรชม
๏ ยังเข็มยิเข่งเสา วรสเร้าอุรารมณ์
นมสวรรค์และสุกกรม สุรภิยิสุ่นสรรพ์
๏ ท้าวไทธได้ชม อภิรมย์ฤทัยครัน
โยธาคณานัน ตมนัสก็เบิกบาน ฯ
๏๑๔ บัดไทธบงจตุรบาท ทิชชาติ์ณไพรสาณฑ์
หลายเพศละพวกพิศอุฬาร อดิเรกะแหล่หลาย
๏ โคถึกกระทิงอธิกพรร ณฉมันและกวางทราย
หมีหมูและหมู่มฤคราย จรเร่ณราวดง
๏ ฝูงฟานกระจงจรกระเจิง กระเจอะเหลิงละเลิงหลง
พอพบพยัคฆ์พหลยง ก็ขยาดประลาตไกล

◎ เนื่องนองชนินิกรทุก รยะรุกขแลไสว
โหยหวนรำจวนจิตรพิไร สุรศัพทอาจิณ

◎ กุญชรก็ชักคชพธู จรสู่กระแสสินธุ์
เล่นน้ำและกล้ำอุทกกิน ก็คะคล้ำณลำธาร

◎ หมู่เม่นละมังคณะระมาด รดะดายณดงดาร
เยียงผาและกายรสราญ ละเลาะภักษภุญชา

◎ อันตุ่นกระแตปะทะกระต่าย จรร่ายภิรมยา
จิ้งจอกกะรอกนิกรวา นรค่างสล้างราย

◎ เสนกังกระทั่งคณะชมด จะร่ำหมดก็มากหลาย
ยังเหล่าทิชากรนิกาย ก็อเนกณไพรวัน ฯ

๑๕
◎ นิกรสกุณเนื่องนันต์ สาลิกาพรรค์ กระลุมภู
◎ นิกรสกุณเค้ากู่ เขาขรมคู และโคกม้า
◎ นิกรสกุณคับคา คุ่มตะขาบคลา และคับแค
◎ นิกรสกุณลานแล กดและกาแก ก็ชุมกัน
◎ นิกรทวิชอัญชัน แอ่นกระแวนวัน ระวังไพร
◎ นิกรทวิชคล่ำไคล คล้ำกระสาไส้ และแซงแซว
◎ นิกรทวิชเค้าแมว ทั้งกระทาแถว กระทุงทอง
◎ นิกรทวิชเนื่องนอง เหยี่ยวและยางปอง จะจิกปลา
◎ นิกรวิหคสัตวา เบญจวรรณสา รพัดมาน
◎ นิกรวิหครังนาน ปลิงกระลิงลาน และคลิ้งโคลง

◎ นิกรวิหคเค้าโมง ยูงก็ยาตรโยง มยูรมวญ
◎ นิกรวิหคนางนวล เหล่าอิลุ้มรวน พระยาลอ
◎ สกุณนิกรเคล้าคลอ เอี้ยงและออกออ อรัญญิก
◎ สกุณนิกรนกพริก อีกพระหิดหงส์ และค้อนหอย
◎ สกุณนิกรเลื่อนลอย ลมประเล่ห์คอย ณคัคณานต์
◎ สกุณนิกรสำราญ ชมพระสมภาร พระภูมินทร์
◎ นฤปธจรแหล่งสินธุ์ โสมนัสจิน ตปริดี
◎ ประลุณนิคมะวัฒกี เทียบประทับที่ ฤทันนาน ฯ
๑๖ ◎ ช่างไม้ได้ทราบข่าวสาร สมเด็จภูบาล
บพิตรประพาสมาคล
◎ ต่างคลามาเฝ้ายุคล บัวบาทจุมพล
ผู้เจ้าธเรศเขตต์ขัณฑ์
◎ กราบทูลถามประสงค์ทรงธรรม์ ซึ่งสู้เสด็จครร
ไลลุณแหล่งแห่งสถาน
◎ ราชามีราโชงการ เรามาเพื่อสาร
เศวตหัตถาชาไนย
◎ โดยมีประสงค์จงใจ จักใคร่ได้ไป
เปนศรีบุเรศรรมยา
◎ ช่างไม้ไข่ขัดอัชฌา สัยราชปราถนา
ประนีประนอมพร้อมกัน

๏ ทูลถวายคชลักษณ์ลาวัณย์ เปนราชคำนัน
คำนับในเบื้องบาทางค์

๏ แต่กเรนทรรัตน์ขัดขวาง ทำท่วงทีอาง
ขนางบ่ยอมพร้อมใจ

๏ เหตุมานมนัสนึกตรึกใน ชนโกวาทไพ
บูลย์ยิ่งบ่หย่อนผ่อนปรน

๏ ไม่สละละหน้าที่ตน อันสนองคุณคน
โดยคำบิดรสอนมา

๏ เว้นแต่ผู้มีคุณา ธิกแก่บิดา
โดยรับประโยชน์อย่างยง

๏ จึงทำท่วงทีทนง ดื้อดึงขึงคง
บ่ยอมให้ขับครรไล

๏ บัดนเรนทโรงการขานไข เหตุผลกลใด
หัสดินบ่ยินยอมจร

๏ หัตถาจารย์ทูลภูธร โดยนัยอนุสร
ก็ทราบธุลีบาทา

๏ ธิประสาทราชทรัพย์นับมา หกแสนกหา
ปณะอำนวยวัฒกี

๏ หนึ่งนั้นพรรณพัสตรรูจี หลากอย่างต่างสี
ประสิทธิ์ทั้งฝ่ายชายหญิง

๏ กระนั้นสารเศวตยังประวิง ดูดุจท้วงติง
บเต้าบตามความประสงค์
๏ จึงประทานธนสารจำนง เปนเบี้ยเลี้ยงจง
จำหน่ายจำแนกแจกขึ้น
๏ แก่ทารกทั่วตัวกัน เสร็จคชจึงครร
ไลโดยเสด็จบดีศวร
๏ จากมาอาลัยรัญจวน ครโหยครหวน
จะเหินจะห่างร้างไกล
๏ เหลียวดูหมู่เด็กครุ่นไป ระทมตรมใจ
ก็จำบำราศคลาศคลา
๏ พรหมทัตขัติยราชา ท้าวแสนหรรษา
ภิรมย์สำเริงหฤทัย
๏ คลาเคลื่อนพหลพลไกร โดยคงคาลัย
ก็ลุบุรีรมย์สถาน ฯ
๏ ๑๔ ปางนั้นนเรศรวริน ทรขึ้นภุดาธาร
ปรารภเริ่มดำริหการ จะฉลองเฉลิมขวัญ
๏ สมโภชคเชนทรประเสริฐ สิริเลิดวิไลวรรณ
สั่งหมู่อมาตย์นิกรสรร คสฤษดิ์พิธีกรรม
๏ ตกแต่งตำแหน่งคชสถิต ยพิจิตรผจงทำ
มาพักอลงกฎประจำ นิจกาลสถานเทา

๏ แท่นที่ธำรงสริรองค์ ก็ประจงประเจิดเพรา
เบญพาศจลุงฉลุเฉลา รุจิเรขอุไรพรรณ
๏ เพดานประดิษฐ์วิจิตรวัต ถเศวตวิเศษสรรค์
หลากล้วนลิขิตวิวิธยัน ตรเลขสลับราย
๏ พ่างพื้นพเนกสยนะยล ฤระคนระคายกาย
ปูลาดสอาดสุขสบาย บมิมีธุลีปน
๏ แต่งทั้งนิเวศน์บวรธา นิยราชะทุกหน
ทุกแห่งตำแหน่งนครมณ ฑลโรจนากร
๏ สองฟากวิถีถลขนัด ธุชฉัตรสลับสลอน
รายเรียงเฉวียงสดำละตอน พิศเพลินเจริญใจ
๏ ถึงวันมหามหุติวา ระจะคลาขบวนไคล
แหนแห่พระคชยศวิไล จรรอบพระพารา
๏ สมเด็จบดินทรบพิตร ธสถิตณพลับพลา
ดาดาษอมาตยคณา กรก้มประนมกร
๏ นานาคณาบุรุษนา ริยมาสโมสร
คอยบังขบวนคชบวร จรผ้ายถวายตัว
๏ เซงแซ่กระแสสรจำนรรจ์ หฤหรรษแย้มหัว
เบิกบานสราญฤทยมัว ดำริห์มุ่งจะเมิลมอง
๏ ตราบเท่ากระทั่งคณะพลา กรมาก็สมปอง
ช้างม้ารถาณิกละกอง สุรเดชกระเดื่องดาล ฯ

๑๕ ๏ พลคชคชเชี่ยวชาญ เชิงประยุทธหาญ ฤห่อนหนี
๏ พลคชคชฤทธิ์ โถมทลวงตี อรินนาศ
๏ พลคชคชสามารถ มือผจญกาจ ฉกรรจ์พอ
๏ พลคชคชเถลิงสอ สารกระลึงขอ และโตมร
๏ พลหยหยราญรอน ล่มมล้างบร บทนทาน
๏ พลหยหยห้าวหาญ เหิมณรงค์ราญ ฤย่อใคร
๏ พลหยหยชาญไชย เดชะเกรียงไกร ณกลางสมร
๏ พลหยหยเริงรอน หัตถทายศร แสดงฤทธิ์
๏ พลรถรถอักนิษฐ์ เดชะชาญชิต ชโยดม
๏ พลรถรถนำชม เชิงจะยุทธสม สมรรถอาจ
๏ พลรถรถเก่งกาจ เชี่ยวชำนาญศาสตร์ ประสิทธิ์ครู
๏ พลรถรถเกรียวกรู ถือธนูชู เฉลิมไชย
๏ พลบทจรแลไสว ดูคะคล่ำใน สถลมารค
๏ พลบทจรหลายหลาก ล้วนสกรรจ์อยาก จะยงยุทธ
๏ พลบทจรเอิกอุตม์ แล่นจรัลรุด ฤเสียขบวน
๏ พลบทจรทั้งมวญ เทิดกุทณฑทวน และหอกดาว ฯ

๑๑ ๏ ส่ำศัพทแสนยา กรมาก็มีฉาว
ลั่นเลื่อนสเทือนราว พสุธาจะทำลาย
๏ ถับถึงกเรนทร์ราช ยุรยาตระผาดผาย
ท่ามกลางกระบวนราย พลห้อมสพร้อมมา

๏ มีนางกรีนำ ประจำโดยดำแหน่งคลา
พร้อมคนประคองภา ชนะภักษภุญช์ตาม
๏ สำหรับประดับยศ คชไกรวิไลงาม
ค่แห่ก็แลหลาม สรหล้างสลับกัน
๏ ดั้งดาบกำซาบโต มรโล่ห์และโกทัณฑ์
ง้าวทวนธนูขรร คคทาก็เทิดธาร
๏ โสภาคชาภรณ์ มหิศรประสิทธิ์สาร
โสภิตประกิจกาญ จนะแก้วพะแพร้วพราย
๏ พู่กรรณกระสันโสต ก็วิโรจมเลื่องฉาย
ล้วนจามรีราย รจิตรกอปรจงกล
๏ ข่ายทองระรองไร วรำไพสุโสภณ
ตาดปกตะพองยล ก็รยับสลับพรรณ
๏ ดาวมาศสอาดเอก รจเรขรังสรรค์
กำราลตระการวรร ณจรัสและรัตคน
๏ พานพักตร์ชนักแร่ง รยะแย่งกระวิลสน
ขล่คำวรำพน และรัดพลกวลัยราย
๏ สีทองก็แพรวแพรว และแสงแก้วก็พรายพราย
พร่างพร่างรพิฉาย พะแพร้วแพร้วเข้าแก้วตา
๏ แห่สารประทักษิณ นครินทราชา
ผาดผายณภายพา หิรรอบบุรีรมย์

๏ จึงนำเศวตกุญ ชรสุนทโรดม
สู่โรงอร่ามสม ยศเลิศประเสริฐดี
๏ จัดแจงจะสมโภช คชโสตถิ์เกษมศรี
สุขสมภิรมย์ปรี ดิเสถียรจำเนียรกาล ฯ

๒๘ ๏ โหราหาฤกษ์ กะเกณฑ์กันเอิก เกริกฤๅนาน
ริบรัดบัตรหมาย รายตามพนักงาน ผู้คนอลหม่าน
มาตระเตรียมกัน

๏ บายศรีแก้วทอง หิรัญเรืองรอง เร่งรัดจัดสรรค์
แว่นเวียนเทียนไชย แต่งไว้ครบครัน กระแจะจวงจันทน์
จุณเจิมบรรจง

๏ ชุมทิชาชาติ์ เผ่าพงศกมลาสน์ ผู้เลอหลังหงส์
ทั้งโหราจารย์ ชาญฤกษ์ยามยง เสนามาตย์วง
แวดล้อมพร้อมกัน

๏ ครั้นลุศุภฤกษ์ ราชครูให้เบิก แว่นเวียนด้วยพลัน
ประโคมพิณพาทย์ นฤนาทนั่นนั้น สังข์แตรแซ่ซั้น
บันฤๅบรรเลง

๏ คำรบห้ารอบ ต้องตามระบอบ บังคับแต่เพรง
จุณเจิมพระคช โดยบทลเบง เฉลิมไชยชเวง
หวังสวัสดิ์วัฒนา

๏ ทำขวัญเสร็จแล้ว ทั้งผองผ่องแผ้ว ภิรมย์หรรษา
มิ่มหรศพ ครบเจ็ดทิวา สมโภชพระยา
เศวตวรวรรณ

◎ มีโขนละคอน รบำรำฟ้อน ตามแบบแต่บรรพ์
มีทั้งหุ่นหนัง ตั้งจอประชัน ประกวดอวดกัน
ขันแข่งฝีมือ

◎ หญิงชายประชา เดินไขว่ไปมา พูดจาอิงอื้อ
ดูเล่นเปนสุข สนุกทุกมื้อ นายไพร่ไม่ถือ
ต่างเที่ยวพัวพัน

◎ ครั้นเสร็จสมโภช ปริดาปราโมทย์ มนัสทรงธรรม์
เสด็จสู่นิวาศ คชราชนิรันตร์ จนคุ้นเคยกัน
กับแก้วกุญชร

◎ แม้พระประพาส แห่งใดไข่คลาศ เคลื่อนคลาอาทร
ย่อมยังพระคช ยศไกรให้จร ด้วยองค์อดิศร
สบสมัยเสมอมา

◎ ฝ่ายว่านาคินทร์ ภักดีภูบดินทร์ ดำรงสัตยา
นิสสัยซื่อตรง จงรักหนักหนา การเลี้ยงรักษา
แสนสดวกดาย

◎ ไม่พักล่ามแหล่ง ทะมัดทะแมง เหมือนช้างทั้งหลาย
อยู่ยังโรงตน อย่างชนหญิงชาย อยู่เหย้าสบาย
บ่ได้อาดูร

◎ ใครแม้เปนมิตร ซื่อสัตย์สนิท ในนเรสูร
กะริดีต่อ ไข่ก่อกรรมภูล ต่างสุขสมบูรณ์
บ่เบียฬบีฑา

๏ ใครเปนอมิตร ในบาทบพิตร ผู้ขึ้นประชา
คชคิดทำลาย บ่หมายเมตตา ด้วยกตัญญูสา
มิภักดิ์ทรงธรรม์

๏ สมเด็จภูวไนย ทราบอัชฌาสัย สุดแสนหฤหรรษ์
ยกย่องพระคช ยิ่งยศใหญ่ครัน เนาในฐานั
ดรที่พระสหาย

๏ ร่วมทุกข์ร่วมสุข กับท้าวไททุก ค่ำเช้าเพรางาย
บ้านเมืองเรืองโรจน์ เกษมโสตถิ์สบาย พระเกียรติกำจาย
กำจรธาษตรี ฯ

๏ ๑๒ ประลุกาลสมัย อธิไทธรณี
ศรราชธิบดี ธจะได้วรบุตร
๏ ขณะสบศุภวา ระวราธิกพุท
ธวรางกุรจุต ติประจากจรลง
๏ ปฏิสนธิพระครรภ์ วรกัญญูอนงค์
นุชเอกอรองค์ มหิษิมหิศร
๏ นฤเบนทรปรี ดิฤดิอุปกร
บริหารพระอทุร อรไทยนิรันตร์
๏ พระสนมพนิดา คณนาธิอนันต์
ก็สโมสรกัน กิจเกื้ออุปการ
๏ ขณะใกล้ทศมาส อธิราชนฤบาล
ธประชวรบมินาน ก็สวรรคคระไล

๏ บมิทันจะดำรัส วรอัตถไฉน
พระก็พรากสิริไอ สุริเยศตระบัด
๏ วรราชอนงค์ วรวงศกษัตริย์
วรกัญญอมัจ ก็พิลาปรำพรรณ ฯ
๏ โอ้โอ้องค์นฤเบศร์ประเวศภวสวรรค์ ทิ้งข้าคณานันต์
อนาถ
๏ อกเอ๋ยเคยทศนานราธิปบขาด ดังฤๅพระบำราศ
คระไล
๏ โอ้โอ้โพธิอุดมและร่มรวิไฉน ร่มบารมีไท
ก็เทียบ
๏ อกเอ๋ยอัณณวเย็นและเปนสุขจะเปรียบ กรุณท้าวก็ทำเนียบ
นที
๏ โอ้โอ้ศิงขรขัณฑ์มหันตครุมี คุณไทก็เทียมศี
ขเรศ
๏ อกเอ๋ยมาตุบิดรผดุงดนุชเมต ตาแม้นธิเบศร์เลี้ยง
ดนู
๏ ดาวเดือนเลื่อนจรลับและกับอุบติบู รพาภาคพระภูบาล
บกลับ
๏ โอ้โอ้เราก็จะเปล่าเปลี่ยวหทยทับ ถมทุกขคั่งคับ
บขาด

๏ ต่างคนต่างก็กำสรดระทดจิตอนาถ นองอัสสุชลหยาดกระเซ็น

๏ แซ่เสียงโศกครหิมคะครึ่มสวนะเย็น เยือกทั้งนิเวศน์เป็นวิบัติ

๏ สร่างเศร้าจึงมหิษีบดีศรดำรัส ปฤกษาคณามัจจะมวญ

๏ เห็นชัดกัษณะนี้จะแจ้งคชบควรสนิท ด้วยเสน่ห์นเรศวร

๏ ถ้าทราบจักทุมนัสสหัสสจลจิตรบคง ชีวิตจะวอดวาย

๏ ต่างคิดขีดกิติศัพท์ระงับขมิประสงค์ สำแดงณมงคลคชินทร์ ฯ

๏ ข่าวเศร้าเล่าทั่วธานินทร์ รั่วรู้รบิลรบุรบือลือไป

๏ ลุโกศลราชท้าวไท เห็นเหตุเลศนัยตระหนักตระแหน่แง่งาม

๏ ดำริห์ริเริ่มสงคราม ชิงชัยในสนามจะโน้มจะน้าวด้าวแดน

๏ ตระบัดตรัสสั่งเตรียมแสน ยาพ่างพลแมนสมรรถแม่นมือประจัญ

◎ ยาตรยังนคเรศเขตต์ขัณฑ์ พาราณสีอัน
อุดมสมบัติพัฒนา
◎ ตั้งค่ายรายรอบพารา เรียงเรียดโยธา
อธิกเพียบภวดล
◎ โกศลสุรราชเรืองรณ คือนายกพล
บพิตรสถิตเปนประธาน
◎ ชาวเมืองเรืองรู้ฤๅนาน รีบรัดจัดการ
ระวังระไวไพรี
◎ แล้วแถลงแจ้งข้อคดี ดลแด่ภูมี
ศรราชผู้ราชดัสกร
◎ ว่าองค์อัคราชบังอร ทรงคัพโภทร
ก็ถ้วนณทศมาศา
◎ โหรพยากรณ์แก้วกัลยา จะประสูติวรรา
โชรสกำหนดสัตตวาร
◎ ขอรอพอสมภพกาล แม้เปนกุมาร
ก็หมายประจญรณรอน
◎ ผิวเปนบุตรีศรีสมร ยอมมอบนคร
ให้ขาดแก่ราชอริน
◎ จึงโกศลผู้ภูมินทร์ เห็นพร้อมยอมยิน
บ่ขืนบ่ขัดทัดทาน ฯ

๒๑ ◎ ในวันครบสัปดาวารกาล กษณมหุติวาร
องคนงคราญ ประชวรครรภ์
◎ สมภพบรมโพธิสัตวอัน อธิกวรมหันต์
มหาคุณานันต์ เฉลิมไชย
◎ ฝูงชนร่าเริงประเทิงใจ บมิจลภิตภัย
ขาดขยาดใน คณามิตร
◎ จึ่งถวายนามาภิธัยคิด ดำริประดิฐประสิทธิ์
ว่าอลินจิต ตกุมาร
◎ จัดกันสรรพ์นพหลหาญ จรปะทะอริราญ
รบฤทันนาน ก็ถอยมา
◎ เหตุขาดปราศผู้มหานา ยกพลสุรสา
มรรถขจัดพา ลไพรี
◎ อำมาตย์ทูลราชเทพี พลบุรบมิมี
หาญจะราวี อรินภัย
◎ หนักแน่นแกลนเกลือกปราไชย ผิวตริวินิศจัย
เห็นก็ควรไข เศวตสาร
◎ ให้ทราบเรื่องไทธราธาร ธนิรชนมกาล
ทั้งพระกุมาร ประสูติมา
◎ ปัจจามิตรติดนครธา นิยพหละคณา
เนกจะรบรา ฤทานทน

หนังสือหายาก 895.9114 ก 326 ค น.33 บ. 20892

๏ ขอพงซึ่งอานุภาพพล คชอุตมอนนต์
ช่วยบำบัดรณ บำราศไป ฯ
๏ ปางองค์อนงค์นุชสุดา สวนาสนองไข
เห็นชอบระบอบยุบลไน ดำริมาตย์ฉลาดทูล
๏ อ่าองค์อลงกฎพระโอ รสราชนเรสูร
เถลิงไสยนาสนะจรูญ อดิเรกบรรจง
๏ ไพจิตรกระโจมทุกุลวัต ถตระบัดก็เชิญลง
จากเหมพิมานพิมลมง คลราชเรือนจันทน์
๏ แวดล้อมสพร้อมประยุรวงศ์ และอนงคกำนัล
เถ้าแก่ชะแม่นิกรพรร คอมาตย์ก็ดาษดา
๏ สมเด็จพระมาดรก็นำ พระดนัยไคลคลา
มายังอลังกรณมา ฟักราชกุญชร
๏ ถึงถับประทับบวรอา สนะหน้าคเชนทร
เสาวนิย์สนองพจนกร มธุถ้อยแถลงการ
๏ อ้าพ่อพิไลสริรลัก ษณศักดิ์เศวตสาร
อาชานยาธิกอุฬาร สุรฤทธิเกรียงไกร
๏ บัดนี้บดีศรนริศร์ ปิยมิตรสนิทใน
พ่อนั้นสวรรคตะคระไล ณสถานพิมานแมน
๏ ข้านี้มิอาจพจนแพร่ง ผิจะแจ้งก็กริ่งแกลน
เกลือกพ่อจะท้อหทยแสน ทุมนัสพิบัติชนม์
๏ นี้คือพระโอรสนริน ทรปิ่นธราดล

สมภพประสบขณะวิจล อริจู่ประจันเมือง
๏ พลเราณรงค์บมิสมรรถ จะขจัดริปูเปลือง
ไร้ผู้มหิทธิสุรเรือง ก็บอาจจะเอาไชย
๏ การเปนฉะนี้และจะพิจา รณะหาฤเห็นใคร
เห็นแต่เศวตคชวิไล วรเดชกระเดื่องดิน
๏ ผู้มิตรสนิทณพระบิดา ยุวราชะโฉมฉิน
จักช่วยบำราบคณะอริน นฤราศคลาศคลา
๏ แม้ไม่ฉะนั้นคชประหาร ชนมานกุมารา
อย่าให้พระหน่อวรชนา ธิปเปนชเลยรณ
๏ นาคินทยินพจนนาง ก็กระจ่างณเหตุผล
ทราบสินรบิลบทยุบล บมิอาจจะนิ่งนาน
๏ ซ้อนเชิญพระองค์พระบิยเอา รสเจ้าลำเพาพาล
ทูลเหนือศิโรตมอุฬาร ก็พิลาปอาลัย
๏ โศกพลางก็วางยุวกษัตริย์ ณพระหัตถทรามวัย
จิตรจินต์ถวิลจะจรไป และจะจับริปูมา ฯ
๏ ๑๒ คชคิดบมินาน ก็ทยานจรคลา
มุขมุ่งณคณา กรปวงปรบ๋กษ์
๏ พลยุทธประนอม สรพร้อมสรพรัก
จรตามคชลัก ษณแล่นจรลี
๏ พระคเชนทรออก ดลนอกพระบุรี
ก็กระทำสุรสี หสำเนียงนฤนาท

๏ อริยินก็ระย่อ มนะท้อยมิกาจ
ภิตภัยประลาต จรหลิกจรหลบ
๏ คชไกรจรตรง ณพระองค์ธรภพ
ประลุช่องชยสบ ก็กระสันพระสกนธ์
๏ จรสู่นคริน ทรถิ่นคชดล
ชนชาวบุรยล ก็คะเคียดมนะคิด
๏ จะกระทำทุฐปลง ชิวองคอมิตร
ก็กระชั้นจรชิด กรแกว่งศสตรา
๏ พลดาบก็ประดัง พลดั้งก็ประดา
พลหอกก็ถลา พลแหลนก็ถลัน
๏ พระเศวตวรกุญ ชรสุนทรกัน
บมิให้พลขัน ธกระทำชิวฆาฏ
๏ คชวางวรองค์ ณพระบงกชบาท
วรโอรสราช ยุพเยาวกุมาร
๏ กิริยาดุจวาท อนุสาสนสาร
ณอรินนฤบาล บมิให้ธประมาท
๏ พระกุมารผิวเยา วก็เผ่าอภิชาติ
ธก็ควรอภิวาท มละเว้นทุฐการ ฯ
๏๑ โกศลประจักษ์แจ้ง นยแห่งเศวตสาร
ผ่องไสฤทัยดาล อภิรมย์นิยมยิน

๏ ยอมขึ้นบขึ้นขัด อนุมัตินาคินทร์
ลาคืนณแดนดิน ภพด้าวบร้าวราน
๏ เสียนเศิกก็เลิกขาด บมิอาจจะอวดหาญ
ด้วยเดชะสมภาร ชินพงศทรงไชย
๏ สากลกษัตริย์พร้อม ก็ประนอมประณตใน
สมเด็จพระหน่อไท ธิบดินทร์นรินทร
๏ ครั้นเยาวราชา ชนมายุถาวร
นานมาประชากร ก็ประสิทธิ์มไหศวรรย์
๏ เปนปิ่นชนินทร์นาถ อธิราชธำรงธรรม์
ธำรงธเรศขัณ ฑสิมาสถาพร
๏ ทรงนามอลินจิต ตนริศร์วเรศร
เฉลิมหล้านรากร กิติก้องธราดล
๏ ปรีดิ์เปรมเกษมสุข นิรทุกขทุกหน
ทุกแห่งตำแหน่งมณ ฑลรัฏฐกาสี ฯ
๏ ๑๖ เรื่องราวกล่าวข้อคดี โดยเค้าคัมภีร์
ทุกกะนิบาตบรรยาย
๏ แจกแจงแสดงพจน์ภิปราย เฉลยอรรถอธิบาย
ยุบลคติกตัญญู
๏ ช้างป่วยชนช่วยเอ็นดู อุปถัมภ์ค้ำชู
บำบัดพยาธิเอาบุญ

๏ ช้างนั้นกตัญญูรู้คุณ คนเกื้อเจือจุน
จึงอยู่ให้ใช้การงาน
๏ จนชราแล้วให้เศวตสาร ผู้บุตรรับภาร
ธุระทุกอย่างต่างตน
๏ ส่วนสารเศวตวรรณวิมล รู้คุณบิตุยล
ตามเยี่ยงข่หย่อนผ่อนคลาย
๏ กทั้งธำรงที่พระสหาย แห่งราชฤาวาย
วิริยสนองคุณนรินทร์
๏ มิศึกมาสู่ธานินทร์ คชรู้รบิล
ก็ช่วยบำบัดตัดเข็ญ
๏ เหือดหายวายร้อนลำเค็ญ สมกับที่เป็น
ตำแหน่งประเสริฐเลิศสาร
๏ บ้านเมืองเรืองโรจน์สำราญ ชุมชนชื่นบาน
ทั่วเขตต์ประเทศมณฑล
๏ แต่ช้างยังรู้คุณคน คติควรยล
เยี่ยงอย่างกอบกัตเวที
๏ เปนบุตรควรรฤกตริกตริ รู้คุณชนนี
ชนกถนอมเลี้ยงดู
๏ เปนศิษย์ควรคิดคุณครู อาจารย์เอาธุ
รกิจเกื้ออุปการ

◎ เปนข้าฝ่าลอองบทมาลย์ แห่งเจ้าจอมปราณ
ควรมั่นใจรักภักดี
◎ กตัญญูคู่กัตเวที รู้คุณท่านมี
ควรตั้งจิตรปองสนองคุณ
◎ สมเด็จพระมหาการุญ ย่อมสรรเสริญบุญ
บุคคลผู้กอบกตัญญู
◎ ว่าประเสริฐเลิศเล่ห์รัตนู ดมเกิดในภู
วดลละกลกลกัน
◎ จบสิ้นรบิลเบื้องบทฉันท์ ริร่ำรำพรรณ
พอได้เนื้อความตามบท
◎ อัญขยมกรมหมื่นกวีพจน์ สุปรีชาเพียรรจ
จเรขฉันท์สรรค์สาร
◎ เฉลิมพระเกียรติยศบทมาลย์ พระมิ่งมหิบาล
บพิตรอุภัยภูวนาถ
◎ เปนปฐมสมเด็จพระบาท ปิยมหาราช
เบญจมรัชธำรง
◎ พระบาทสมเด็จพระมง กุฎเกตุธเรศทรง
ถวัลยรัชปัจจุบัน
◎ สององค์ทรงผดุงเผดิมสรรค์ ศิลปวิทยาพลัน
จรัสจรูญภูลทวี

◎ ทั่ววราณาจักรเจริญมี ผู้สบศิลปี
ประมวญก็มากหลากหลาย
◎ แม้ข้าบาทผู้บรรยาย ฉันท์พจน์ภิปราย
ก็รับพระราชการุญ
◎ ในเบญจมรัชอดุลย์ พระเดชพระคุณ
พระบ้องพระปกอุตมงค์
◎ ทรงพระกรุณาข้าพระองค์ ยามเยาวบ่ยง
ยิ่งวิทยาสาทร
◎ โปรดให้ไปสู่สถานสอน ศึกษศิลปากร
ในสวนกุหลาบโรงเรียน
◎ สอบไล่สำเร็จเสร็จเพียร ชัดชาญอ่านเขียน
ค่อยรู้ประสิทธิ์พิทยา
◎ ทั้งนี้เพราะพระกรุณา จึงได้วิชา
เพื่อเลี้ยงชีพิตเนานาน
◎ แล้วโปรดให้รับราชการ พระคุณประมาณ
ประมวญบ่ถ้วนถึงทัน
◎ เท่าถึงรัชกาลปัจจุบัน ปิ่นภพไอศวรรย์
พระบาททรงพระกรุณา
◎ ชุบย้อมพร้อมทั้งยศถา นาศักดิ์สมญา
ประสิทธิ์ประเสริฐเชิดชู

๏ บำเหน็จรางวัลพระภู ธรทรงเอ็นดู
ก็โปรดประสาทสบสรรพ์

๏ พระคุณพระพันรำพรรณ อเนกอนันต์
เหนือเกล้าแห่งข้าบทมาลย์

๏ สรวมเดชไตรรัตน์โอฬาร ยิ่งใหญ่ไพศาล
ประเสริฐกว่าสิ่งสากล

๏ อีกทั้งเทวราชฤทธิรณ เรืองเดชานนต์
อเนกอำนาจมหิมา

๏ จุ่งได้พิทักษ์รักษา สมเด็จภูวนา
ยกยอดสยามรามวงศ์

๏ เสวยสวัสดิ์วัฒนธำรง สิริรัชยืนยง
ยิ่งยิ่งภิยโยยืนนาน

๏ พระเกียรติเกริกหล้าสุธาสถาน พระเดชบันดาล
อรินบำราศขาดสูญ

๏ ทรงพระเกษมสุขสมบูรณ์ พิพัฒน์เพิ่มภูล
ทุกทุกทิพาราตรี

๏ รังสรรค์ฉันทพากย์พาที สมัยรัชบดี
ศรราชดิเรกเอกอุตม์

๏ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกล้าเจ้าจอมอยุท
ธเยศธำรงทรงธรรม์

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

◎ พุทธศักราชสองพัน เศษสี่ร้อยบรร
จบห้าสิบเจ็ดเสร็จประสงค์
◎ ผิวคำเขินขาดปราชญ์บง เห็นยกพร่องจง
อภัยโทษโปรดเทอญ ฯ